

Vitenskap og opinion

”Professorene krangler om hva som er best for Bjørvika. Da har vi vanlige folk bare oss selv å stole på”, skrev en journalist for en tid tilbake i en kommentar til de fremlagte planskissene for bydelen rundt den nye operaen.

Konsist formulerte journalisten en problemstilling som ofte krenkammer i det offentlige ordskifte, og som dreier seg om det uklare forholdet mellom den offentlige opinion på den ene siden og ekspertisen eller vitenskapen og forskningen på den andre.

Temaet ser ut til å være gyldig overalt, i det siste ofte med utgangspunkt i usikkerheten omkring bruk av genteknologi. I Frankrike tok denne debatten en mer prinsipiell vending etter at Bernadette Bensaude-Vincent, professor i historie og vitenskapsfilosofi ved Paris-universitetet, kom ut med boken: *L’opinion publique et la science. A chacun son ignorance* – ”Den offentlige opinion og vitenskapen. Hver sin uvitenhet” (Paris, 2000). Særlig undertittelen kunne vekke røre. Hva mente hun med den?

Det gjør hun klart tidlig i boken. Men først gir hun et riss, en tankevekkende historisk oversikt over fremveksten av det man i dag forstår med en opinion. Hva *er* opinion (eller publikum)? Hva med vitenskapens holding til denne opinionen – og omvendt?

Både når det gjelder opinion og vitenskap rulles det opp kontrastrike forestillinger. Om vitenskapen starter hun med å si at den har to ansikter, *friheten* og *autoritetens*. Foran vitenskapen står vi (publikum) både beundrende og slått, men også med holdninger og synspunkter som utfordrer ekspertisen. Skiftevis oppfattes vitenskapen som seriøs, eventyrlig, truende og løfterik, arrogant og reservert. Den presenterer seg som en fullendt autoritet – men stundom også som en mektig kritiker av autoriteten.

Opinionen oppfattes dels som en amorf masse som lar seg manipulere eller hjernevaske, andre ganger en suveren maktfaktor som blindt godtar eller forkaster, som overfører makt, tilkjennegir sin støtte eller trekker den tilbake.

Bensaude-Vincents ærend og konklusjon er klar. Vitenskapen er ikke allvitsk, den er langt fra ufeilbarlig, noen ganger har den unngått alvorlige bommerter nettopp takket være en våken opinion. Vitenskapen har derfor *behov* for en aktiv, opplyst, kritisk opinion. Så hun kan skrive: Kunnskap er en erfaring som er generelt menneskelig. Likeledes er *ignorance* – uvitenhet – en felles menneskelig erfaring!

Av natur er der ingen forskjell på opinion og vitenskap. Det er ikke slik at den ene part (opinionen) er besatt av overtro, beleiret av illusjoner og oppslukt av egne mål, mens vitenskapen utelukkende er objektiv og uten særinteresser. Hun synes å ville fastslå at et endret, mer positivt syn på opinionen også vil bety et endret syn på vitenskapen, til fordel for begge parter, og for samfunnet.

Bernadette Bensaude-Vincent går helt tilbake til antikken og det gamle Hellas for å beskrive opinionens betydning og allmenne verdi. Hun følger opinionsdannelsens utvikling, beskriver dens funksjon og samspill med, og motsetningsforhold til, vitenskapen opp gjennom århundrene.

En historisk kjensgjerning er at vitenskapen spilte en viktig rolle i å bygge opp den offentlige opinion, en opinion som igjen var forutsetningen for å etablere et demokrati. Paradokset er derfor, skriver Bensaude-Vincent, at den samme vitenskap i dag ofte hindrer fullbyrdelsen av demokratiets funksjon gjennom sitt ønske om å diskvalifisere opinionen som politisk aktør. Ekspertenes vitenskapelige autoritet forulemper demokratiets funksjon ved å begrense, noen ganger også benekte, borgernes rettigheter til å bedømme en offentlig sak hvor vitenskapen er involvert.

Det finnes forskere som er seg sterkt bevisst dette skismaet og som har forsøkt å rive ned forsvarsmurene rundt vitenskapen. Slik har det oppstått en rekke foreninger, som Scientist for Social and Political Action, Science for the People, British Society for Responsibility in

Science, det franske *Survivre*, det italienske *Sapere*, det belgiske *Galilée*. Motivene har vært å skape en debatt om forskningens selvforståelse og plass i det moderne samfunn.

I magasinet *Aux contraires* ("Tvert imot") stiller den franske forskeren Jean-Marc Lévy-Leblond det provoserende spørsmålet om hvorvidt vitenskapen er i stand til å *tenke*. Han svarer: "I en viss forstand *tenker* ikke vitenskapen, men dette er egentlig også hemmeligheten bak dens suksess. Vitenskapen gjør en betydelig innsats for å unngå å tenke ved å rette oppmerksomheten mot sine bemerkelsesverdige formelle og symbolske maskiner som årsak til vanskeligheten og trettheten i tankeprosessen."

I følge Lévy-Leblond står vitenskapen overfor et dilemma mellom effektivitet og tenkning. Selve det vitenskapelige språket er en av barrierene, et problem som Hannah Arendt har grepet fatt i og hvor hun klager over vitenskapens naivitet ved ikke å avslå og konstruere atombomben. (De burde ha forstått at i det øyeblikk atombomben var konstruert, ville vitenskapen være de siste til å bli spurt når det gjaldt bombens anvendelse.)

Få vitenskapsmenn har sterkere beklaget mangelen på språklig kommunikasjon med omverdenen enn Niels Bohr (*Atomfysikken og den menneskelig samvittighet*, 1958). Her insisterer han på nødvendigheten av å gi dagligspråket og dagliglivets logikk en plass i laboratoriene.

Trass i motsetningene, ambivalensen, innen vitenskapen, så er, når alt kommer til alt, dagligtalen det eneste middel man har til å sikre den nødvendige kommunikasjon med opinionen, mener Bohr. Men denne tvetydighet, denne ambivalensen, er nettopp det som *mangler* i dag, både i forholdet mellom vitenskap og publikum, og også innen vitenskapen internt, hevder Lévy-Leblond. Mot denne vonde sirkelen "den autoritære vitenskap som avviser en diskvalifisert opinion" er det ønskelig å rehabilitere opinionens figur slik den tegnet seg i opplysningstiden.

Dette var også Habermas' program i 1965 da han utga sin bok: *Teknikken og vitenskapen som ideologi*. Habermas beklaget at opinionen ikke lenger var tildelt noen politisk rolle overfor de teknologiske valg man sto overfor, simpelthen fordi publikums makt gradvis var blitt "konfiskert":

"Nødvendigheten av å bygge bro mellom vitenskap og opinion fremtrer stadig klarere. Dersom skillet fortsetter å øke vil det true ikke bare den sosiale likevekt i samfunnet, men også utviklingen av forskningen. På sikt kan både demokratiets og vitenskapens fremtid stå på spill. Av den grunn haster det å få rehabilitert opinionen – opinionen som en original figur som står på egne bein, besitter sin egen lærdom og kunnskap, og som representerer sine egne verdier (og stundom også har andre prioriteringer) på den vitenskapelige arena."

Et avgjørende tidsskille i utviklingen av forholdet mellom vitenskap og publikum oppsto med boktrykkingskunsten. Den endret drastisk forfatterens status og dermed vitenskapens autoritet overfor publikum. Fra det øyeblikk hvor manuskripter ikke lenger fritt kunne bli deformert eller endret av kopister eller oversettere, kunne ord og teser tillegges én identifiserbar person. Med trykkekunsten måtte forfatteren svare for sine argumenter. Ved å personifisere kunnskapene og oppdagelsene, førte trykkekunsten til å ansvarliggjøre opphavsmannen.

Men hvem var (og er) denne vitenskapspersonen som kom til syne i lysfeltet fra boktrykkerkunstens revolusjon?

På den ene siden er han, eller hun, en borger av samfunnet som en hver annen. Han eller hun er en person som bruker sin stemmeseddel, som har smaksoppfatninger og meninger. Samtidig er denne vitenskapspersons kunnskaper ofte ytterst begrenset utenfor sitt forskningsfelt og kan med sin oppmerksomhet sirkulere omkring et punkt av ekstrem teknisk eller instrumentell natur. Og dess høyere nivå man befinner seg på, dess mer spesialisert og innskrenket kan man bli.

Bøkene som begynte å komme fra trykkeriene rettet seg til lesere. For vitenskapen ble det skapt et publikum som, en gang informert, ble en kilde som utviklet kompetanse og beriket forskningen. Utvekslingen av synspunkter bredte seg i form av utstrakt korrespondanse mellom forskere og filosofer som Galilei, Robert Boyle, Locke, Leibniz. Slik ble hele samfunnet befruktet.

Den vitenskapelige visjon som produkt av kritisk forstand har sin opprinnelse i opplysningstiden, mens den vitenskapelige dogmatikk har sine røtter i det 19. århundres positivisme. Filosofen og sosiologi-pioneren August Comte, som først bruker termen ”positivisme”, definerer den som ”en bekreftende reaksjon mot den kritiske forstand”. Her kommer igjen vitenskapens Janus-ansikt til syne. På den ene siden dogmatisme, på den annen ”l’esprit critique”, den kritiske forstand.

Descartes mente at ”alminnelig fornuft er den tingen i verden som er likest fordelt mellom mennesker”. Ikke desto mindre finnes det dem som er lite tilbøyelig til å akseptere tesens generelle gyldighet.

Naturligvis har mediene spilt en ikke ubetydelig rolle i forholdet mellom vitenskap og opinion. Forskere har tidlig forstått betydningen av å mobilisere støtte for sin sak og sine prosjekter overfor myndigheter eller velgjørere. Presse og opinion måtte således sikre at det offentlige åpnet sin pung til forskernes viktige gjerning.

Under en bankett arrangert av den vitenskapelige presse i 1885, hyllet Pasteur Pressen og pekte på den betydning den hadde for å skape en opinion som kunne få myndighetene til å ”yte de ofre som er nødvendig” for vitenskapen. Samtidig frarådet han journalistene å skrive historier som ikke var ”trofaste” overfor forskningen og dens velgjerninger. Han krevde støtte og tilslutning fra opinionen.

Den franske historikeren F. Dadognet derimot, har det stikk motsatte synspunkt. I sitt verk *Populariseringens historie og prinsipper* hevder han at det er den offentlige opinion, samfunnet, som har rett til å stille krav overfor vitenskapen, ikke omvendt.

I det gjennomorganiserte Norge har det naturligvis gjennom årene eksistert mange organisasjoner og bevegelser som offentlig har flagget standpunkter overfor vitenskapelig baserte prosjekter. Det mest iøynefallende de siste årene, her hjemme som i utlandet, er at offentlige instanser selv har tatt initiativet til å etablere ”opinionsgrupper” som skal uttale seg på vegne av det brede ”publikum”. Det har blant annet skjedd for å lodde nordmenns holdning til genforskning.

En av de helt store kampsaker mellom opinion og ekspertise, ble skapt av ekspertenes og senere politikernes ønske om å utvikle norsk atomkraft i 1960-70-årene. Ekspertisen, konsentrert først og fremst i Vassdragsvesenet og den såkalte Varmekraftgruppen, hadde utarbeidet en landsplan for bygging av atomkraftverk i Norge. Politikerne ønsket å legge forholdene til rette, og våren 1972 vedtok Stortinget ”Lov om atomenergivirksomhet”.

Hadde ekspertisens visjoner blitt realisert, ville Norge i dag hatt fire eller fem atomkraftstasjoner. I samarbeid mellom Industridepartementet og Miljøverndepartementet ble de offisielle konklusjonene: I 1990 bør man ha ett atomkraftverk på østsiden i Oslofjorden, ett i området Sør-Trøndelag – Nordmøre og ett i Nedre Telemark (Evje). I 1995 bør ytterligere ett påplusses i Vest-Agder – Søndre Rogaland og i år 2000 bør et atomkraftanlegg stå klart i Hordaland.

Motstanden mot disse planene var stor. Noen vil kunne hevde at det var opinionen som her grep inn og seiret. Men opinionen var delt. Det som uten tvil kom til å spille en rolle for det endelige resultatet, var nok både Norges nei til EF som det den gang het, og en ny regjering. Og ikke minst: med oljens inntog i landets økonomi, ble fokus etter hvert rettet mot Nordsjøens energiressurser og utfordringer.